

КУПЕЦЬКА КОНКУРЕНЦІЯ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ М. КИЄВА ХІХ СТ.

Процеси централізації все активніше входять в наше повсякденне життя, сучасний світ у своєму потязі до об'єднання іноді перевершує найсміливіші проекти минулого. Цікавою в цьому контексті є історія торговельних відносин, які, як відомо, сприяли урбанізації, розвитку міжнародних відносин, культурному обміну.

Автор даної статті поставив за мету показати на основі документальних матеріалів розвиток торгівлі в м. Києві в ХІХ ст.

Об'єктом виступає діяльність купців різних гільдій та країн, що перебували в м. Києві. Предметом – відносини, що виникали між представниками різних станів та національностей в процесі торговельного обміну.

Аналіз джерел і літератури засвідчує, що досліджувана проблема ще не стала темою спеціального дослідження.

Протягом ХІХ ст. в економіці Києва все активніше розвивалися капіталістичні виробничі відносини: з'являлися порівняно потужні фабрики та заводи з масовим застосуванням праці вільнонайманих робітників, чисельно зростає серед населення прошарок буржуазії, розгалужувалася й міцніла банкова система, поліпшувалися транспортні шляхи сполучення, нових форм набувала торгівля тощо. Будучи адміністративним центром губернії, Київ справляв значний вплив на господарський і політичний розвиток не лише Правобережної, а й Лівобережної України, всієї Наддніпрянщини.

Ще 1796 р. і 1797 р. своїми указами Павло І повернув Києву весь його попередній статус, офіційно втрачений унаслідок „Жалуваної грамоти містам”, виданої Катериною ІІ 21 квітня (2 травня) 1785 р. Остання нівелювала особливий устрій і привілеї міста, зрівняла його в правах з іншими адміністративними центрами імперії, надала найбільші пільги великим купцям і промисловцям, чим сприяла розвитку, в першу чергу, російської буржуазії. Одночасно посилюється процес денационалізації місцевого міщанства та купецтва. Розпорядження ж царського уряду 1801 р. і 1802 р. засвідчили, з одного боку, централістична політика не хотіла залишати за Києвом помітної „автономності”, а, з іншого боку, зловживання в ньому влади досягли особливо великих розмірів і вже давно викликали підозру при дворі [1, 602; 2, с. XXXI].

На той час у місті існувала велика кількість усіяких магазинів і торгово-промислових закладів, число яких невпинно збільшувалося. Наприклад, протягом 1817 – 1846 рр. їх чисельність зросла з 316 до 846. Серед останніх були: 27 спеціалізованих магазинів з продажу товарів підвищеного попиту (кращі з них належали іноземцям), 359 крамниць, 460 крамничок і рундуків для роздрібної торгівлі. В 40-х роках у магазинах місцевих купців збувалися різноманітні товари на 2,5 млн крб., а заліза та виробів з нього на – 1,2 млн крб. Тоді це були досить значні суми коштів. Напередодні реформи 1861 р. у Києві нараховувалося вже 1057 магазинів і крамниць, 24 харчевні, 21 ковбасня, 29 винних погребів, 7 кондитерських, 3 гостинних двори та ресторани. При цьому функціонували 7 базарів: Галицький, Житній, Либідський, Лук'янівський, Львівський, Печерський, Хрещатинський. Щороку збиралися шість ярмарків, серед яких найбільшим офіційно вважався Контрактний (проходив на Подолі

15 січня – 1 лютого). В 90-х роках постійну торгівлю тут вели близько 5 тис. торгових закладів, у тому числі 400 спеціалізованих [3, 117, 185].

Поступово зростала й кількість гільдійського (тобто „справжнього”) купецтва. Так, у 1835 р. таких нараховувалося всього 605 осіб, 1845 р. – 1325, а в 1861 р. – вже 1388 осіб. Перепис киян 1874 р. зафіксував наявність 4362 купців, що становили 3,43 % від усіх жителів міста. В 1897 р. до торгової буржуазії належало близько 30 тис. осіб [Там само, 119, 187, 188].

Для укладання всіляких контрактів до Києва щороку прибувало від 10 до 15 тис. осіб, а інколи й більше.

Зрозуміло, що за таких обставин і, зокрема, масового напливу „стороннього контингенту”, в процесі купівлі-продажу не могла не виникнути активна конкуренція, а то й гостра боротьба за кращі можливості реалізації власних товарів. Форми та способи їх були найрізноманітніші. Наприклад, одні купці поширювали чутки серед потенційних покупців про нібито недоброякісність виробів у своїх „супротивників”, інші безпосередньо чи через корумпованих чиновників витісняли останніх з міських закладів торгівлі, а треті – відверто грабували конкурентів. Одночасно спостерігалася тенденція до монополізації окремих галузей у цій сфері.

Так, яскравим прикладом останнього може бути наполегливе клопотання київського митрополита Євгенія в Канцелярії київського військового губернатора стосовно заборони місцевим міщанам і купцям продавати воскові свічки „в подрыв доходам церкви” (1830 р.) [4, арк. 1-6].

Значні обмеження в царині купівлі-продажу в межах міста поширювалися на представників єврейської національності. Зокрема, 14 травня 1829 р. Міністерство внутрішніх справ Російської імперії видало київському цивільному губернаторові спеціальне розпорядження, щоб той вжив заходи для упередження „незаконної” торгівлі в Києві „лицам єврейской национальности”. Для них розроблялися навіть окремі правила в цій сфері [5, 394-398]. Чітко проводилася офіційна лінія навіть щодо виселення євреїв. Правда, час від часу уряд відступав від наміченого курсу. Так, у 1830 р. ним було прийняте рішення „Об отстрочке высылки из Киева евреев, имеющих недвижимую собственность” [6, 338-340]. Сенатський указ від 9 вересня 1848 р. дозволив євреям-купцям I-ї гільдії брати відкупи в Харківській губернії, Києві, військових поселеннях і Азовському козачому війську [7, 572-574]. А 4 січня 1860 р. на найвищому рівні була затверджена „думка” Державної ради про дозвіл євреям-купцям I-ї гільдії Царства Польського приписуватися по всіх містах Російської імперії [8, 21-22]. Разом з тим, у 1858–1859 рр. розглядалася справа про заборону торговцям-євреям міста, окрім купців I-ї гільдії, брати участь у купівлі речей на аукціоні, котрий проводила Київська комісаріатська комісія [9, арк. 1-6]. А в 1874 р. відставні солдати царської армії єврейської національності, котрі мешкали в місті, скаржилися на Канцелярію київського військового губернатора на „неразрешение торговать им во всех частях города”, а лише в спеціально визначених для них [10, арк. 1-8].

Навіть іноземні торгові люди, котрі перебували в Києві, стежили за „правильністю” записів євреїв до купецького стану й у разі потреби сповіщали відповідні органи влади про порушення таких правил, особливо тоді, коли це стосувалося їх професійних інтересів. Наприклад, австрійський підданий Гринер сповістив „о неправильной записке в купцы” єврея Данцера і про „подложном получении купцом” Моргулісом грошей з Київської контори держбанку (1863-1865 рр.) [11, арк. 1, 2, 3].

Дуже потужну конкуренцію київським купцям створювали приїжджі торгові

люди, які постійно прибували до Києва з різних куточків України в пошуках вигідних контрактів і великих прибутків за рахунок різниці цін на внутрішньому ринку. Архівні джерела рясніють їх зверненнями до влади про надання дозволів відкрити їм профільні заклади. Так, волинський купець Р.Дасна у 1849 р. порушив клопотання щодо заснування книжкового магазину під час Контрактового ярмарку [12, арк. 1-4]. Канівський же купець 3-ї гільдії Брайнов добився безпосереднього „представлення” (передачі власних документів) київському губернаторові, щоб той видав йому дозвіл на проїзд до міста на період Хрещенського ярмарку 1856 р. [13, арк. 1, 3]. Проте, найбільш наполегливими у цьому аспекті (за кількісними показниками) виявилися бродські негоціанти. Вони просто „полонили” місцеві торгові осередки, часом витісняючи, в буквальному розумінні, на вулиці корінних конкурентів. Причому, окремі з них таким чином „навідувалися” до Києва ледь не щороку. Наприклад, бродський купець І-ї гільдії і банкір М. Каллір у кінці 50-х – на початку 60-х років активно „опановував” регіональну торгівлю за допомогою Хрещенського ярмарку. Також він відвідував „у торгових справах” Київську, Полтавську, Харківську, Херсонську та деякі інші губернії [14, арк. 1; 15, арк. 1]. А його земляк – негоціант Зірман спрямовував свій шлях у справах до „мануфактурних домів” у Києві та Бердичеві [16, арк. 1-4].

Особливо широкими правами та значними пільгами в галузі торгівлі Києва користувалися, безперечно, представники різних суспільних верств з Росії й іноземці. В цьому їм вселяю сприяв царський уряд. Так, московський міщанин Костяков, який вів постійну торгівлю продукцією книгарень у місті, скаржився на незаконний продаж належних йому книг тутешнім купцем Литовським і одержав підтримку влади (1844 р.) [17, арк. 1-2]. Зловживав своїм становищем і купець Савін, який приїздив до Києва з Брянська [18, арк. 1, 2].

На ґрунті недотримання правил торгівлі й відвертих зазіхань на чуже майно, несплату податків чи боргів, взаємини серед негоціантів нерідко загострювалися, призводили до конфліктів із законом і чиновництвом. Зокрема, земляк попереднього М.Азаров був вкрай невдоволений тим, що на придбаний ним „ліс” у київського купця Г.Лаврова наклали секвестр лише тому, що той зберігався у брата другого – Ф.Лаврова, заборгувавшого банку значну суму грошей (1864 р.) [19, арк. 1-4]. А купець І-ї гільдії з м. Єйськ Горячкін і купець III-ї гільдії з Києва Жолтов вели між собою наполегливу фінансову суперечку протягом 1862-1865 рр. З метою її справедливого вирішення вони змушені були звернутися до Київської палати цивільного суду [20, арк. 1-24].

Періодично, фактично впродовж усього XIX ст., представники російського купецтва, а також царський уряд розробляли все нові заходи стосовно поліпшення умов торгівлі „великоросіян” у Києві, що, зрозуміло, не могло не позначитися на статусі місцевих негоціантів. У спеціальних законодавчих актах, розпорядженнях профільних установ, „доповідних записках” окремих осіб різного рівня безпосередньо йшлося про прерогативу представників Росії в цій царині.

Про такий стан речей може свідчити розгляд справи з приводу „доповідної записки” старости Київського купецького товариства Чоколова „О мерах к развитию русской торговли в г. Киеве” (1891-1893 рр.). Документ у черговий раз конкретно засвідчив наявність профільних угруповань, діяльність яких цілком спрямовувалася на підпорядкування київської (і не тільки!) торгівлі власним економічним інтересам [21, арк. 1, 2, 3 і далі].

Нерідкими „гостями” тут були також вихідці з Кавказу. Зокрема, протягом 50-х років тифліські купці спеціально викупували собі місця в Контрактовому

домі для торгівлі на ярмарках. Втім, і за таких обставин не обходилося без зловживань з боку київського чиновництва. Для прибулих часто-густо незаконно підвищувалися ціни на зайняті місця, не поверталися завдатки тощо. Так, мешканець Тифлісу Маркозов скаржився на Київську міську думу за те, що та не повернула йому, як належить, грошей, проплачених наперед, за місце в Контрактовому домі на період проведення Хрещенської ярмарки [22, арк. 1-21; 23, арк. 1, 2].

Своїми економічними вигодами Київ неабияк приваблював вихідців з Австрії, Греції, Італії, Німеччини, Персії, Польщі, Угорщини, Франції та інших країн. Багато з них, зайнявшись торгівлею, боролися за місцеві ринки збуту, відстоювали свої інтереси перед чиновництвом, влаштували власні магазини та крамниці. Нерідко чоловіки одружувалися на киянках і отримували документи-дозволи на постійне проживання тут. Вже на початку XIX ст. іноземці разом з іншими іногородніми купцями на законних підставах вимагали від київського губернатора примусити урядників магістрату надати їм крамниці на час проведення ярмарків, бо ті того не хотіли робити [24, арк. 1, 2].

В цьому контексті передбачалося отримання іноземцями спеціальних дозволів царського уряду на в'їзд до Києва, навіть для представників Речі Посполитої, значна частина якої ще в кінці XVIII ст. відійшла до Російської імперії і поляків було тут досить багато. Траплялося, що їм наперед визначалися ярмарки, на яких вони могли торгувати. Про це, зокрема, йшлося в справі 1842 р. щодо надання дозволів на прибуття до Києва іноземним, у тому числі польським, купцям для участі в Контрактовому ярмарку [25, арк. 1, 2]. У 1855 р. розглядалася схожа справа, але вже про дозвіл неогоціантам Царства Польського брати участь у Хрещенському ярмарку [26, арк. 1-121].

Один з перших, документально зафіксованих дозволів, наданих саксонському підданому на торгівлю в місті, датовано 1803 р. [27, арк. 1,2].

Паризькі книготорговці Лекуент, Доре та Лендар у першій половині 30-х років організували тут активний продаж своєї продукції, аж поки останній не помер у Києві [28, арк. 1-21].

В травні 1856 р. київський купець Б.Ференбах наполегливо добивався позитивного рішення з Канцелярії губернатора стосовно приїзду до міста баденських підданих Адальберта та Кортиона Кризгобара для спільної праці в магазині з продажу годинників, органів і фортепіано [29, арк. 1-2].

Наступного року стався масовий приїзд на Хрещенський ярмарок представників з Австрії, Персії, Угорщини та Франції „по комерційним справам”, а конкретніше для продажу картин, бритв, мила тощо, а також з метою отримання відомостей про устрої різних машин на цукрових заводах. Це неабияк зацікавило київського цивільного губернатора та старшого поліцеймейстера й вони почали збирати відповідну (секретну) інформацію [30, арк. 1-16].

Матеріали Київського губернського правління 1860 р. зафіксували наявність голандського підданого й одночасно київського неогоціанта К.Стростмана, який скаржився на купців І.Броцького та М.Вайштейна за незаконне набуття в лихваря Лейби Рокіті векселя першого на суму 6 тис. крб., які тому заборгував М.Вайштейн [31, арк. 1-12]. Ось такі непрості стосунки склалися між голландським купцем, з одного боку, та його українськими партнерами по бізнесу, з іншого боку.

А неогоціант з Варшави С.Бергман постраждав у Києві лише через те, що на його товари помилково наклали „арешт” разом з продукцією неспроможного до виплати коштів боржника Я.Тетерзил'є під час Хрещенського ярмарку (1845-

1852 рр.) [32, арк. 1].

В 40-60-х роках ХІХ ст. до історії купецької торгівлі в Києві мали безпосереднє відношення декілька судових справ австрійських підданих. Так, Натензон і Каллер вимагали від дочки померлого купця Левенберга* Клей, яка на той час мешкала в місті, повернути борги батька [33, арк. 1-24]. Із схожою вимогою звернулися до влади ще два негоціанти з Австрії – Райх і Штерин [34, арк. 1-13].

Інші три австрійські піддані (?) – І.Микло, І.Гинко та Г.Порубський (можливо, їх прізвища дещо „українізували” місцеві чиновники) в 1845 р. просили у влади спеціального дозволу на торгівлю іноземними товарами саме в Києві [35, арк. 1-3].

Серед іноземних купців, які особливо вдало конкурували з київськими, джерела також зафіксували вихідця з Гамбурга Бенгоуера. В 1858 р. той примусив київського купця Унгера (також німця?) виплатити борг, який виник у процесі торгівлі [41, арк. 1, 2]. А італійський підданий Галліко спокушав місцевих жителів закордонними лікерами [42, арк. 1-3].

В зв'язку з суперечками та гострими конфліктами між купцями царський уряд змушений був періодично поновлювати правила торгівлі відповідно вимогам часу, а поліція ретельно стежити за дотриманням їх на місцях. Зокрема, 2 травня 1868 р. побачив світ „виконавчий циркуляр” Департаменту поліції „О правилах торговли иностранцами” [43, арк. 17-18]. Крім того, як нам вдалося простежити за архівними документами ХІХ ст., починаючи з 20-х років і до кінця століття, майже щороку поліцейською частиною збиралися відомості про прибулих у Київ осіб, котрі торгували на місцевих ярмарках, обіги тут коштів, вивіз і привіз товарів, їх вартість, найняті квартири, неординарні події й підозрілих суб'єктів тощо.

А в 1853 р. з метою торгувати в столиці України приїхали (згідно з документом) два австрійських підданих, угорці (?) за національністю, але з прізвищами явно іншого походження – Мечеті та Клопочевський [35, арк. 1-2].

У зв'язку з наведеними вище прикладами, стає цілком очевидним той факт, що окремих купців-іноземців, які тривалий час проживали в Києві, могли записувати до відповідних реєстрів під російськими чи українськими прізвищами. Наведемо ще один характерний випадок. Згідно з „представленням”, в Палату цивільного суду 1867 р. щодо підтвердження доручення вдови купця Д.М.Коципинської, виданого колезькому секретарю В. – М.Туркуллу, стало відомо, що та володіла в місті музичним магазином, отриманим після смерті чоловіка – австрійського підданого. А він за документами значився саме як Коципинський і досить тривалий час мешкав у столиці (фактично мав постійну прописку) [37, арк. 182].

Правда, при цьому вихідці з Австрії могли мати свої економічні інтереси в різних містах Російської імперії. Так, на початку 90-х років розглядалася справа „по прошенню” фірми „М. та І. Мангль” у Відні, котра вже мала свої відділення в Петербурзі, Москві й Тифлісі, дозволити їй заснувати ще й у Києві магазин з продажу одягу та вивісити на його фасаді зображення австрійського герба [38, арк. 1]. У 1897 р. київський губернатор розглядав клопотання торгового дому „Генрі Сміт і К^о” на предмет доставки в місто з-за кордону устаткування для електричного освітлення [39, арк. 84]. А в 1899-1900 рр. вирішувалася доля фірми „М.Вейнреб і К^о” у м. Лемберзі, представники якої побажали проводити торгові операції в Москві, Києві та Одесі [40, арк. 1-8].

* Цілком ймовірно, їх співвітчизника.

Таким чином, протягом усього ХІХ ст. у місті „корінним” купцям складала гостру конкуренцію не лише українські, російські та інші „імперські” торгові люди, а й іноземці.

1. *О восстановлении городского положения и грамоты данной городам: Манифест, 22 июля 1802 г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). 1-е собрание. – СПб., 1830. – Т. 27. – № 20338.*
2. *Антипович К. праці В.І.Щербини з історії Києва // Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини. – К.: Українська Академія Наук, 1926. – С. XXV–XXXIV.*
3. *Історія Києва: В 3-х т., 4-х кн. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 2. Київ періоду пізнього феодалізму і капіталізму / Відп. ред. В.Г.Сарбей. – 440 с.*
4. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАУК). – Ф. 533, оп. 3, спр. 582.*
5. *ЦДАУК. – Ф. 533, оп. 2, спр. 500.*
6. *Об отстрочке высылки из Киева евреев, имеющих недвижимую собственность: Высочайшее утвержденное положение Комитета министров, объявленное Сенату министром внутренних дел 15 апреля 1830 г. // ПСЗРИ. – 2-е собрание. – Т. 5. – 0.1. – № 3609.*
7. *О дозволенні євреям купцям 1 гильдії брать откупа в Харьковской губернии, городе Киеве, военных поселениях и Азовском казначьем войске: Сенатский, 9 сентября 1848 г. // ПСЗРИ. – 2-е собрание. – Т. 23. – 0.1. – № 22567.*
8. *О дозволенні євреям купцям 1 гильдії Царства Польского притисываться в купечество 1 гильдії по всем городам Российской империи: Высочайшее утвержденное мнение Государственного совета, 4 января 1860 г., опубликованное 27 января // ПСЗРИ. – 2-е собрание. – Т. 35. – 0.1. – № 35317.*
9. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 35, спр. 1561.*
10. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 53, спр. 255.*
11. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 176, спр. 2.*
12. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 1, спр. 7822.*
13. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 33, спр. 26.*
14. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 808, спр. 10.*
15. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 809, спр. 168.*
16. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 811, спр. 105.*
17. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 153, спр. 49.*
18. *ЦДАУК. – Ф. 533, оп. 1, спр. 193.*
19. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 178, спр. 148.*
20. *ЦДАУК. – Ф. 486, оп. 9, спр. 424.*
21. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 561, спр. 157.*
22. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 1, спр. 11909.*
23. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 89, спр. 43.*
24. *ЦДАУК. – Ф. 533, оп. 1, спр. 636.*
25. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 1, спр. 4337.*
26. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 1, спр. 8563.*
27. *ЦДАУК. – Ф. 533, оп. 1, спр. 224.*
28. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 140, спр. 79.*
29. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 806, спр. 120.*
30. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 807, спр. 24.*
31. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 173, спр. 632.*
32. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 155, спр. 172.*
33. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 152, спр. 622.*
34. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 152, спр. 856.*
35. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 78, спр. 126.*
36. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 803, спр. 294.*
37. *ЦДАУК. – Ф. 486, оп. 5, спр. 507.*
38. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 543, спр. 167.*
39. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 847, спр. 328.*
40. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 629, спр. 541.*
41. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 171, спр. 288.*
42. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 540, спр. 124.*
43. *ЦДАУК. – Ф. 442, оп. 101, спр. 202.*